

Тетяна Шевченко

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ПРОЕКТ «ІНШИЙ ФОРМАТ»: ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті здійснено аналіз жанрових особливостей творів проекту «Інший формат». Основну увагу зосереджено на композиційних та стилістичних прикметах творів, особливостях їх впливовості.

Ключові слова: есе, жанр, монолог, діалог, проект, Т. Прохасько.

В статтє проанализированы жанровые особенности проекта «Иной формат». Основное внимание сосредоточено на композиционных и стилистических приемах произведений, особенностях их воздействия.

Ключевые слова: эссе, жанр, монолог, диалог, проект, Т. Прохасько.

The article analyzes the genre features the works of the «different format». Focused on the compositional and stylistic energies of works, especially their influence.

Key words: essay, genre, monologue, dialogue, Draft, T. Prokhasko.

Творчість сучасних українських письменників, які до того ж активно друкуються як публіцисти (О. Забужко, Ю. Андрухович, Ю. Іздрик, С. Жадан) — помітне явище в сучасній культурному просторі, що утверджує національну духовну культуру українського народу. Період зміни віків (XX–XXI) спонукав цих та інших авторів до своєрідного узагальнення, ґрунтового і глибинного осмислення культурних процесів у літературних і публіцистичних творах. Значний масив їх есеїстики перебуває на вершинах дослідницьких зацікавлень, залучається подекуди лише як додатковий матеріал, хоча очевидно потребує цілісного аналізу на різних рівнях: проблемно-тематичному, образному, жанрово-стильовому. Вивчення есеїстики письменника має важливе значення для осягнення його життєвої філософії з її концепцією творчості як творчого покликання, інспірації [див.: 9], тож саме цим зумовлена *актуальність даної статті*.

Мета дослідження — проаналізувати жанрові особливості проекту «Інший формат». *Об'єкт дослідження* — всі випуски проекту «Інший формат».

Проект «Інший формат» явив особливий статус есеїстики, яка проявилася у форматі інтерв'ю, бесіди, монологу, уявного діалогу. Суть проекту — записані і надруковані розмови з письменниками «в чистому вигляді», без купюр. Розмова може бути представленою у вигляді бесіди, а може й вигляді монологу, що переривається, чи суцільного монологу. Упорядником проекту виступив Тарас Прохасько, який не просто провів бесіду з відомими митцями, а й представив їх у новому, до цього не знаному широкій аудиторії амплуа, поділився власними враженнями від людини та її світогляду. Цінність книг — у авторських коментарях навколишньої дійсності й мистецтва, політики і книговидавництва, творчості та натхнення.

Проект було здійснено в середині 90-х ХХ ст. Т. Прохасько проводив невимушені бесіди з відомими митцями, культурологами, філософами і «в чистому вигляді» друкував. Мотивуючи власне бажання спілкуватися з письменниками і переповідати про це широкій аудиторії, він писав: «Я серйозно вважаю, що наш світ може стати інакшим (ліпшим), якщо інакше говорити те, що інше думається. Я серйозно вірю, що люди, від яких залежить, щоб наш світ став ліпшим, часом попросту не знають, як можна інакше думати і говорити. “Інший формат” передбачає хрестоматію ненаписаних текстів, які ілюструють можливість розмислів під час обговорення (думай, що говориш! Кажи, що думаєш!)».

Більшість проблем, які розглядають та досліджують автори у проекті, можна віднести до категорії вічних. Для того, щоб актуалізувати власну позицію та надати їй неординарності, автори використовують традиційні прийоми: апеляції до історій з життя, насамперед власного чи близьких людей, дослідження, що відбувається швидше на інтуїтивному чи підсвідомому рівні; автор висловлювання бере на себе роль експерта, представляє власну думку, позицію, яку висловлює емоційно, не надто переобтяжуючи її професійною критикою.

Проект продемонстрував нові можливості жанру есе. Як відомо, приналежність есе до «літератури аналізу», «літератури ідей» полягає в тому, що розгляд того чи іншого об'єкта в есе не має нічого спільно-

го з традиційним його трактуванням. Есе являє собою «нове слово» про що-небудь. Цьому жанрові дійсно властива полеміка з традиційними поглядами. Жанр есе вимагає від автора зробити акцент на власних почуттях, хвилюваннях, на своєму відношенні до того, про що він пише.

Ми схильні вважати, що більшість творів проекту «Інший формат» варто віднести до есе, однак вони нетрадиційні. Більшість з них — це перероблені в монологи діалоги. Складається враження, що читач є свідком народження певної ідеї, котра саме у трансформованому вигляді постає наочною і впливовою.

Деякі проекти (наприклад, з Ю. Андруховичем) є бесідою, в яких інтерв'юваний дає відповіді на питання, тож самі відповіді є маленькими есеями з приводу актуальних питань сучасної мистецтва, публіцистики, літератури). Інші — суцільні монологи, однак відчувається, що Тарас Прохасько як укладач проекту нічого не змінював у відповідях, лише спрямовував співрозмовника у потрібному річищі.

Так, у форматі з Олегом Лишегою есе являють собою перетворені діалоги в монологи. Саме діалогічна розмова двох письменників зумовлює виникнення психологічних переживань, тривоги, відчаю, що вербалізуються у монологічному мовленні письменника-естета. Сам Прохасько у передмові заявив про те, що «Олегові вистачало одного-двох моїх слів, щоб почати говорити про щось своє, я переконаний, що ці розмови варто подати лише у вигляді фрагментів великого монологу. Або — коротких есеїв» [1, 5]. Монтажна організація мовлення у цьому творі спричиняє зміну ракурсів розповіді й мислення — від загального (складної життєвої ситуації, яка виявляється через діалог) до близького (відтворення внутрішніх переживань, підсвідомих процесів у душі письменника, свідомість кого не завжди задовольняється сучасними реаліями). Власне «друга частина» твору — це монолог поета, предметом якого стає сфера внутрішніх переживань, пов'язаних зі святаю святих — народженням поезії, творчості загалом. Виявляється своєрідність творчої манери О. Лишеги-есеїста (як, зрештою, і письменника), який не зупиняє свого погляду лише на опредметненій реальності, а, перемагаючи зовнішність, досліджує свідомість людини-митця, її внутрішні переживання та емоції.

Драматизований монолог передає безпосередність мови, яка виключає різноманітні пояснення і погляди автора, не зупиняючись

на деталях, але концентруючись на основному, що викликає таку напружену силу блискавичного відчуття, яке розриває й руйнує плівку зовнішності й унаочнює внутрішню дійсність. Автор зберіг цілісність об'єктивного відтворення подій і водночас сфокусував увагу читача на індивідуальному характері світовідчуття («я, ніколи не будучи мудрецом, можу лиш сказати, що я, як дитина, люблю атракціони і люблю рух. Але разом з тим я навчився не виявляти особливого захоплення тим рухом. Тому, що рух — це всього-на-всього якийсь пікнік. А справжнє життя інакше. Я не знаю, чи можна його назвати якимось динамічним. Справжнє життя...» [1, 36]), посилюючи психологічний аналіз особистості. Слушним нам видається зауваження В. Халізева, який зазначає, що «...драматичні ті думки та прагнення, які виявляються на загальному тлі внутрішньої свідомості людини збільшеним планом та цілком охоплюють свідомість, навіть на короткий проміжок часу [10, 111]». Відтак зовнішня канва подій у спілкуванні під диктофон стає тлом для розгортання основної внутрішньої колізії, що відтворюється в монологічних висловлюваннях митця.

Реплікація монологічного мовлення виявляє інтенції його діалогізації, тобто орієнтацію «героя» на уявлюваного співрозмовника — небайдужого до сучасного життя читача. Стан тривоги, напруження в есеях-фрагментах Лишеги сугерується через схвильовані інтонації, синтаксичну структуру монологу, розбитого на короткі абзаци. Уявне «сповідання» митця перед тими, хто слухає його, є своєрідним претекстом зображених у творі подій і думок, яких, звісно, більшість. Це дає можливість читачеві глибше осмислити конфлікт буття та збагнути суть представленої ситуації.

Використання прийому градації в монолозі пов'язане з експресіоністичною стилістикою творів самого Лишеги як письменника. Гіпербола стає засобом матеріалізації психічних переживань героя через емоційні слова-імпульси, що створює напруженість і динаміку перебігу подій («Якщо Тисмениця — маленький образ міста (тут я механізм міста побачив на власні очі), то Київ — місто з надлишком. Бочка така. Дошки вже вигнуло, весь вміст бочки розрісся до своїх крайніх меж. Максимально увібрав поняття простору, те, що ми називаємо наповненістю всім» [1, 24–25]).

Есеї Лишеги у «Форматі» підтверджують думку Р. Піхманця, в якого йдеться про різновид комунікативної ситуації, яку означають

як «Я — Я»: суб'єкт ніби сам собі передає певну інформацію (хоча й апелює до сторонніх слухачів), яка після такого виголошення отримує додаткову значущість [див.: 7], як-от у наступному уривку: «Ці вірші... Мені важливо, щоб вони були фрагментом якогось епічного полотна. І разом з тим, щоб вони були в тому полотні живі, теперішні. Щоб перспектива була велика, щоб воно захоплювало ту давню монументальність із теперішньою буденністю чи щось таке. Щоб там був дальній план, середній план і найближчий план. Це дуже важливо. Якщо немає того дальшого плану, значить, воно трішки пласке виходить. Якщо немає середнього — воно не має повітря. А коли нема попереднього плану — значить, в те все взагалі не віриться. Воно не переконливе» [1, 43].

Діалогізований монолог у тексті побудовано за принципами психологічної централізації почуттів автора. Наративна структура висловлювань ускладнюється через уплетення різних часових площин. У ситуації «сценічної оповіді» реципієнт стає ніби «свідком» протікання подій, представлених у творі в теперішньому часі (навіть, коли минуле постає як теперішнє). Тому в цій ситуації читач, на думку В. Халізева, не лише сприймає, але й «...активно переживає зображене [10, 36]». Коментарів оповідача у творі майже немає. Весь текст — це монолог героя. Тип монологу можна означити як «усамітнений» (автокомунікація, за висловлюванням Ю. Лотмана), що подекуди втілюється як «надумане спілкування». У розлогіх епічних творах такі монологи переважно набувають форми внутрішнього мовлення, що передається як цитатія думок персонажів через наратив оповідача. Лишега наближає есеїстичний монолог до драматизованого мовлення, в основі якого головним чином спорадичні спогади, які переживаються героями заново, стають індикатором динаміки їх внутрішньої дії. Часто у таких монологах спостерігаються інтенції ліричного начала, що увиразнюють план підтексту, емоційні відтінки висловлювань. Це зовсім інший тип мовлення, аніж монолог «прозовий», де панують елементи оповіді-повідомлення про минуле життя героїв, яке осмислюється помірно, поступово, дещо виважено. Умовність есеїстичного начала (фабульної основи) зумовлена значним впливом драматичних ознак (розвиток конфлікту передає динаміка мовлення, яка вбирає водночас наративні функції) та ліричних ознак (сповідальні інтонації, суб'єктивність переживань).

Варто додати, що подекуди монолог Лишеги нагадує виступ на сцені одного актора, за яким спостерігають читачі-глядачі. Письменник вимовляє свій монолог то голосно, немов на сцені, то тихо, наче за кулісами, виправдовуючись перед іншими людьми (які, можливо, й не чують його).

Такою ж автокомунікацією, монологом, створеним із діалогом, є й інші есеї «Іншого формату»: Ярослава Грицака, Бориса Гудзяка, Юрія Издрика, Оксани Забужко тощо. Так, про діалогічне спілкування з Издриком нагадує нумерація есеїв, тож можна припустити, що кожен пункт спілкування — відповідь на окреме питання. Загальна кількість фрагментів — 41, однак про цілісність спілкування, його непочленованість на питання-відповіді красномовно говорить кінцівка есе, яку представив укладач Тарас Прохасько: «У цьому місці плівку знову зажувало (чи розрядилися батарейки, а чи згорів мікрофон), однак Издрик усе ніяк не міг спинитися й продовжував говорити, закінчувався день, непомітно надходила ніч, саме час було закінчувати, та він все не вмовкав, а говорив, говорив, навіть тоді, як поруч вже нікого не було, можливо, він говорить і дотепер, і не виключено навіть — його ще хтось слухає...» [2, 57–58].

Такий же принцип укладання тексту й у форматі Оксани Забужко, тільки її монологи являють собою окремі есе зі спеціальними заголовками на кшталт «...до дитинства я звертаюся за враженнями...», «...мені подобалася ця гра...», «...сума больових досвідчень, яка дає глибину погляду...», «...ми були іншим народом...», «...я письменниця безперечно українська...» і так далі. Всі вони починаються з трьох крапок і ними ж закінчуються, що є свідченням того, що йдеться про уламок опредмеченого спілкування, вилученого з цілості — всієї розмови. У передмові Прохасько зазначив, що собі в цьому спілкуванні він відніс роль гебуртсгільфе — того, хто допомагає при народженні, конкретно при народженні думки Забужко 27 лютого 2003 року, однак у післяслов'ї зазначив, що «кожне дискретне прочитання цієї книжки буде гебуртсгільфе навзаєм» [4, 5].

Іншу групу есеїв проєкту «Інший формат» складають есе-діалоги. Основні переваги таких публікацій — це передача ефекту достовірності і невимушеності комунікативної діяльності митця-публіциста та його співрозмовника. Автор матеріалу не просто формулює і ставить питання, а є компетентним і зацікавленим партнером з теми

обговорення, що зумів неординарну особистість сучасності представити у найвиграшному світлі, збалансувавши два смислових центри: людина та її справа чи проблема і людина, яка на ній розуміється краще за інших. Прикладом таких творів може бути бесіда з Ю. Андруховичем, перша половина якої стосувалася світогляду Андруховича-митця, а друга — його критеріїв справжності, таланту, вписаності в сучасну картину дійсності.

Інтерес викликає загальна схема-структура есеїстичного інтерв'ю у «Форматі», хоч кожен матеріал по-своєму унікальний. Якщо доля аудиторного успіху репортажу вирішується на рівні його перших речень, перших абзаців, то доля публіцистичного інтерв'ю вже вирішується на рівні заголовка. Вдале поєднання кількох влучних слів задає тон матеріалові: повідомляється найголовніше, що загострює цікавість: «Т. П. Уявляю ще таку трудність розмови з тобою, що, крім інтерв'ю, ти багато виступаєш публічно. Скажімо, колонки в газетах. Це тобі важко? Ти потрапив у таку ситуацію, коли твого висловлювання чекають. Навіть про такі речі, про які ти, можливо, сам не думав чи не хочеш думати, або тобі це не цікаво» [3, 7].

Основна частина інтерв'ю — співвідношення питань і відповідей — ґрунтується за принципом розмаїття діалогічних єдностей репліка-стимул + репліка-реакція, створюючи драматургію бесіди [див.: 8, 173]. Звичайно, основне есеїстичне навантаження припадає на відповіді. Саме вони і є власне есеями, однак і питання, що передують їм, є цікавими з точки зору ядра міркувань, що просочується у відповідях Ю. Андруховича.

Питання складають єдине ціле, а разом з відповідями утворюють закінчену композицію матеріалу. Вони виконують такі функції: по-перше, контактовстановлюючу, тобто використання серії запитань для зав'язування довірливої бесіди з інтерв'юйованим; по-друге, стилістичну, тобто застосування певної мовної структури питань для створення мовної єдності інтерв'ю як специфічного жанру. Динаміка питань традиційна: від конкретних до загальних і узагальнюючих.

Зміст запитань пов'язаний з метою і завданнями інтерв'ю (есе), але продиктований і багатьма екстралінгвістичними факторами, наприклад, підготовкою інтерв'юера, його особистими стосунками із співрозмовником, комунікабельністю людей, місцем бесіди і под., які, зрозуміло, залишаються за кадром публікацій (тут варто нага-

дати, що Прохасько не приховує обставин спілкування: «усвідомлюючи серйозність співпраці в “Іншому форматі”, ми увійшли у ролі іншого для нас формату і провели два сеанси запису бесіди. Отож, два рази по три години... Без перерви і начисто. Однак найцікавіші речі проговорювалися все ж у четверті години, коли диктофон був нарешті вимкнутий» [3, 5]. Репліки та коментарі Прохаська, який запитує загалом, показує вміння критика не перевищувати співрозмовника ерудицією, а «сполучати» його бачення предмета із власним, не штовхати партнера до тих фактів і явищ, які можуть бути його невідомі.

Зазвичай, блоки «питання-відповідь» розташовується за принципом: від «напружених» до «несподіваних», і відображають розвиток розмови. Так, Ю. Андрухович часто лаконічно повторює основні думки попередньої відповіді для читача, тим самим залучаючи його до полеміки, роблячи його учасником обговорення, як-от у фрагменті про Галичину: «Для мене Галичина, галичанство, галицькість відкрилися певною самоцінністю в момент зрушень на зламі 80–90-х ... Галичина — якась така самоцінність, яка означає твою територію на цьому світі. З іншого боку, безумовний спротив викликає в мене те, коли чогось стає забагато. Тоді хочеться створити якусь противагу. Хочеться якось це підважувати — наскільки воно істинне... Галичина для мене є якимось таким шматком цього світу, — хай цей світ швидше уявний — без якого не можна. Бо він означив для тебе певні координати. Вони достатньо вільні, ти в них рухаєшся, але без них ти втрачаєш будь-яку ідентичність» [3, 29–30].

Отже, проект виявився цікавим для сучасної аудиторії як з точки зору змістовного наповнення, так і з точки зору поетологічного втілення задуму. Обраний жанр спілкування явив нові можливості жанру есе, природа якого виявилася діалогічною і монологічною водночас. Залишається тільки здогадуватися, чому проект припинив існування і сподіватися, що Т. Прохаськові захочеться відновити його, адже в сучасній культурі чимало імен, думка яких буде цікавою українській аудиторії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Інший формат: Олег Лишега. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. — 48 с.
2. Інший формат: Юрій Іздрик. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. — 60 с.
3. Інший формат: Юрій Андрухович. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. — 60 с.
4. Інший формат: Оксана Забужко. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. — 48 с.
5. Інший формат: Борис Гудзяк. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. — 60 с.
6. Інший формат: Ярослав Грицак. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. — 58 с.
7. *Піхманець Р.* Внутрішня динаміка художніх структур новели / Р. Піхманець // «З його Духа печаттю...» : зб. наук. праць на пошану І. О. Денисюка. — Львів, 2001. — Т. I. — С. 93–106.
8. *Смелкова З.* Риторические основы журналистики / З. Смелкова, Л. Ассуирова, М. Савова, О. Сальникова. — М. : Флинта, 2002. — 320 с.
9. *Стеблина Н.* Сучасна українська письменницька публіцистика у варіанті виступів О. Забужко, Т. Прохаська, Ю. Андруховича : автореф. дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.04 / Н. Стеблина. — К., 2011. — 20 с.
10. *Хализев В. Е.* Драма как род литературы (поэтика, генезис, функционирование) / В. Хализев. — М. : МГУ, 1986. — 260 с.